

Derleyenler

Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan
Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar

AHMET HAŞİM KÖSE Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü mezunu. Yüksek lisans eğitimini aynı üniversitede, doktorasını Hacettepe Üniversitesi'nde tamamladı. Halen Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü'nde profesördür.

FIKRET ŞENSES lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini İngiltere'de sırasıyla Warwick, Lancaster ve Londra Üniversitesi'nde tamamladı. ABD, İngiltere ve Japonya'daki üniversite ve diğer araştırma kurumlarında misafir araştırmacı olarak bulundu. 1985 yılında doçent, 1991 yılında ise profesör unvanını aldı. 1980 yılından beri Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesidir.

ERİNÇ YELDAN 1960 yılında İzmit'te doğdu. Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü'nden mezun oldu. İktisat doktorası derecesini 1988 yılında Minnesota Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra Bilkent Üniversitesi'ne katıldı. Aynı üniversitede 1990'da doçent; 1998'de profesör unvanını aldı. Halen Bilkent Üniversitesi İktisat Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır.

İletişim Yayınları 912 • Araştırma-İnceleme Dizisi 150

ISBN-13: 978-975-05-0141-8

© 2003 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-4. BASKI 2003-2007, İstanbul

5. BASKI 2011, İstanbul

KAPAK Utku Lomlu

KAPAK FOTOĞRAFI Ara Güler

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Asena Günal - Ayşegül Turan

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan

İktisat Üzerine Yazılar I
**Küresel Düzen:
Birikim, Devlet
ve Sınıflar**

KORKUT BORATAV'A ARMAĞAN

İÇİNDEKİLER

Önsöz

AHMET HAŞİM KÖSE – FİKRET ŞENSES – ERİNÇ YELDAN.....9

Prof. Korkut Boratav: Öğretmen, Çalışma Arkadaşı, Meslektaş

OKTAR TÜREL..... 11

Dünyada Sanayileşme Deneyimi: Geçmiş Çeyrek Yüzyıl (1975-2000) ve Gelecek İçin Beklentiler

OKTAR TÜREL..... 13

Dış Liberalleşme: Yakın Dönemden Dersler

LANCE TAYLOR.....51

Kredi Piyasası, Düzenleyici Yetke ve İktisat Politikası

HASAN ERSEL.....75

İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi

AHMET HAŞİM KÖSE – AHMET ÖNCÜ.....95

İktisadi Büyüme, Ulusların Zenginliğinin Artması mı Demektir?

E. AHMET TONAK..... 145

'Yeni Liberal' Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi TÜLİN ÖNGEN.....	163
Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye'de E.P. Thompson'ı Okumak AYŞE BUĞRA.....	193
Rasyonel Eylem, Aksiyomatik Bilgi ve <i>Homo Economicus</i> A. AYDIN ÇEÇEN.....	221
Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi İZZETTİN ÖNDER.....	251
Türkiye'de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme FATMA DOĞRUEL – A. SUUT DOĞRUEL.....	289
Yoksullukla Mücadelenin Neresindeyiz?: Gözlemler ve Öneriler FİKRET ŞENSES.....	321
Kalkınmacılık Sonrası Dönemde Türkiye'de Kırsal Dönüşüm Eğilimleri ve Sosyal Politikalar ÇAĞLAR KEYDER – ZAFER YENAL.....	359
Karşılaştırmalı Açından Türkiye'de İktisadi Büyüme, 1880-2000 ŞEVKET PAMUK.....	385
Yeni Süreç ve Sendikaların Temsil Sorunu M. KEMAL ÖKE – SENEM KURT.....	401
Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme ERİNÇ YELDAN.....	429
Neoliberal Hegemonya ve Siyasal İktisat: Latin Amerika Dersleri GALİP YALMAN.....	455

Küreselleşme, Eşitsizlik ve İşgücü Piyasası YILMAZ AKYÜZ – HEINER FLASSBECK – RICHARD KOZUL-WRIGHT	477
Standart Üründen Marka Standardizasyonuna AHMET ALPAY DIKMEN	517
Hegemonyadan İmparatorluğa ERGIN YILDIZOĞLU	541
Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması TÜLAY ARIN	571
Sınıftan Kaçış: Türkiye’de Kapitalizmin Analizinde Sınıf Gerçekliğinden Kaçış Üzerine FUAT ERCAN.....	613

Önsöz

AHMET HAŞİM KÖSE* – FİKRET ŞENSES**

ERİNÇ YELDAN***

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü emekli öğretim üyesi Prof.Dr. Korkut Boratav ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Oktar Türel çok uzun yıllar boyunca sadece iktisat alanında değil, sosyal bilimlerin farklı alanlarında çok değerli katkılarda bulunmuş bilim insanlarıdır. Her ikisi de meslek yaşamları boyunca yeni kuşakların eğitimine katkıları yanında, bilimsel çalışmalarıyla da birer özveri ve üretkenlik timsali olmuşlardır. Bütün bunların da ötesinde yurtsever ve demokrat kimlikleriyle, emekten ve yoksul insanlardan yana birer aydın olma konumlarını ödünsüz sürdürmüşlerdir.

Değerli meslektaşlarımızın çalışma alanlarındaki yakınlıklar ve bilim dalımız olan iktisada yaklaşımlarının önemli ölçülerde benzerlik gösterdiği dikkate alınarak, iki ayrı kitap halinde yayınlanan *İktisat Üzerine Yazılar* ortak başlıklı armağan kitapların birlikte bir bütün oluşturmasını amaçladık. Bu iki kitapta yer alan yazılar meslektaşlarının kendilerine ortak armağanı-

(*) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

(**) ODTÜ İktisat Bölümü.

(***) Bilkent Üniversitesi, İktisat Bölümü.

dır. Onlara bugüne kadar yaptıkları büyük hizmet ve katkılar için teşekkür etme amacını taşımaktadır.

Bu armağan kitapların hazırlayıcıları olarak bizler Boratav ve Türel hocaların ilgi alanlarına yakın temalarda çalışan ve onların sahip oldukları hizmet anlayışlarıyla, temel bakış açılarını paylaşan meslektaşlarımıza kitaplara katkıda bulunmaları için 2001 yılı sonlarında bir çağrıda bulunduk. Bu çağrımıza bütün meslektaşlarımızdan olumlu yanıt aldık. Çağrımızda, hazırlanacak yazıların, yayınlandıkları kitaptan bağımsız olarak, her iki bilim adamı için de armağan sayılacağını özellikle vurguladık. Yoğun çalışma programlarına karşın çağrımızı kabul edip yazılarını bize zamanında ulaştıran bütün meslektaşlarımıza ve kitapların yayına hazırlanmasındaki büyük katkıları nedeniyle Erdemir Fidan'a teşekkürü bir borç biliriz.

Armağan kitapların başta iktisat olmak üzere sosyal bilimlere ilgi duyan tüm okuyucularımıza yararlı olmasını diliyoruz.

Prof. Korkut Boratav:
Öğretmen, Çalışma Arkadaşı, Meslektaş
OKTAR TÜREL*

Prof. Korkut Boratav'la uzun yıllar süren mesleki ve beşeri ilişkilerimin ve zamanın pekiştirdiği güven ve dostluk duygularının ardından, niye bu yazıya daha teklifsizce, “Korkut Hoca...” sözcükleriyle başlayıp aynı minval üzere devam etmediğim sorulabilir. Sorunun yanıtı, bu yazının başlığında gizli: Prof. Boratav benim kuşağımın sosyal bilimcileri ve iktisatçıları için her şeyden önce kendisinden ve yapıtlarından çok şey öğrenilen bir öğretmen, hatta ortak dostumuz ve meslektaşımız Prof. Ergun Türkcan'ın yakıştırdığı deyimle “başöğretmen”dir. Benim yaşım-daki insanların toplumsal alışkanlıklarına göre “öğretmen”e sadece özde değil, davranış biçimlerinde de, artık giderek yıpranan eski gelenekler uyarınca, saygılı davranılır (kendisine hâlâ “ikinci çoğul şahıs”la hitap etmeyi sürdürüyorum).

Prof. Boratav'ın kırk yılı aşkın meslek hayatına, gerçeği yılmadan arayışına ve yüksek eğitimcilik vasıflarına sadece biçimde değil, özde de saygı duymamak olası mı? Formel eğitimlerini 1960'lı ve 1970'li yıllarda tamamlamış olan ve bugünün akademik dünyasında yer alan sosyal bilimcilerin fikir dağarcığında Prof. Boratav'dan ve onun yapıtlarından kazanılmış veya esinlenmiş onlarca bulgu, varsayım ve çıkarsama yer alır. Bu saptamam, sadece onun analiz yöntemlerini ve hayat felsefesini pay-

(*) ODTÜ İktisat Bölümü.

laşanlar için değil, kariyerini farklı yörüngelerde sürdürenler, hatta ona bazan yakışksız sözcüklerle sataşanlar için de geçerlidir. Prof. Boratav, Türkiye'nin bugün yaşıyan iktisatçılar ailesindeki herkesin öğretmeni olmuştur, daha uzun yıllar da olacaktır.

Benim için bu öğretmen/öğrenci ilişkisine 1988-97 döneminde ilginç bir sayfa eklendi. Birleşmiş Milletler'in Dünya Gelişme İktisadi Araştırmaları Enstitüsü (UN/WIDER)'nün örgütlediği araştırma projelerine, onunla birlikte ortak araştırmacı olarak katılma şansını elde ettim. Öğrenciliğimin bu yeni ve çok yararlı ikinci aşamasında Prof. Boratav'ın o döneme kadar bilmediğim başka özelliklerini de tanıdım: (1) Dakiklik: Prof. Boratav, "Bu yazı veya proje şu gün, şu biçim ve hacimde tamamlanıp teslim edilecek!" dedi mi, dünya yıkılsa o iş o günde, söz verildiği gibi bitirilecek demektir. (2) Bölüşümde cömertlik: Onun öncülüğündeki bir ortak araştırma yapımına herkes yeteneği ölçüsünde katkı sağlar ve ürünü bölüşür (bu bölüşümün eşitsiz olduğunu ve Prof. Boratav'ın dışındakileri kayırdığını söylemeye gerek var mı?). (3) Düşünme ve üretme hızı: Prof. Boratav'la aynı araştırmada çalışmayı kabul etmek, uzun mesafe koşucusununun 100 m. koşan "sprinter"le yarışmaya katlanması gibi bir şeydir.

Biraz tembelliğim, biraz da son yıllardaki idari sorumluluklarım yüzünden bu araştırma ortaklığı şimdilerde kesintiye uğradı ve yerimi genç meslektaşlar aldı. Onları kıskandığımı saklamıyorum.

1997'den günümüze meslektaş ve dost Prof. Boratav'la çeşitli vesilelerle iletişim kurmaktayım. İlişkilerimiz eşitsiz bölüşüm evresinden sonra yeniden öğrencilik yıllarımla eşitsiz değişim evresine geçti. Hâlâ ondan öğreniyorum, kendisine aktardığım gözlem ve izlenimleri, bilgi ve sağduyuya dönüşmüş olarak, fazlasıyla geri alıyorum. İçimdeki bencil, bu değişimin yıllarca sürmesini arzuluyor. Toplum aydınlatmaya adanmış, böyle özverili bir insan var oldukça, niye sürmesin?

Prof. Boratav'la kırk yıllık ortak bir zaman diliminde, ortak mekân ve uğraşlarda bulunmaktan ve onunla aydınlanmaktan hep haz duydum. Ona ve hayat arkadaşı Bn. Çiğdem Boratav'a uzun, verimli, mutlu ve sağlıklı yıllar diliyorum.

Dünyada Sanayileşme Deneyimi: Geçmiş Çeyrek Yüzyıl (1975-2000) ve Gelecek İçin Beklentiler

OKTAR TÜREL*

1. Giriş

Dünya sanai ekonomisinde 20. yüzyılın son çeyreğindeki temel gelişme yönelimlerini incelemeyi ve bu yönelimler ışığında orta vadeli bazı öngörülerde bulunmayı amaçlayan bu yazı, sekiz bölümden kuruludur.¹ Yazının ana temalarını tanıtan bu kısa Giriş'i izleyen İkinci Bölüm'de dünya ekonomisinin 1970 sonrası büyümesi genel çizgileriyle ve belirli coğrafi kümelenmeler itibariyle ele alınmakta, büyümenin gelişmekte olan ülkelerdeki kaynak arz ve talebine yansımaları üzerinde durulmaktadır. Üçüncü Bölüm, dünya sanai üretiminin tüm üretim faaliyetleri içindeki konumunu ve sanai coğrafyanın değişimini irdelemektedir. Dördüncü Bölüm sanai üretim içindeki yapı değişmelerinin anlatımına ayrılmış olup, bu bölümde sanai yapı değişikliği ürünlerin maddi niteliklerine dayalı ölçütler yerine, üretimin teknolojik düzeyine dayalı ölçütler yardımı ile yapılan sınıflandırmalarla betimlenmektedir. Beşinci Bö-

(*) ODTÜ İktisat Bölümü.

1 Veri sınırlılıkları dolayısıyla söz konusu dönemin başlangıcı kimi zaman 1970 ya da 1980'e, bitimi ise 1990'lı yılların sonlarına alınmış, bu nedenle dünya ekonomisinde halen izlenmekte olan durgunluk belirtilerinin, ya da Dünya Ticaret Örgütü'nün oluşumu gibi kurumsal değişikliklerin sanai ekonomi üzerindeki etkileri incelememizin dışında kalmıştır.

lüm'de dünya sınıai ürünler ticaretindeki uzmanlaşma kalıpla-
rı ile teknoloji düzeyi ilişkilendirilmekte, geleneksel dış tica-
ret teorisinin söz konusu uzmanlaşma eğilimlerini açıklamakta
ne denli yeterli olduğu tartışılmaktadır. Altıncı Bölüm, ülke-
lerin sınıai rekabet gücünün olası belirleyicilerini sorgulamakta-
dır. Yedinci Bölüm'de dünya sınıai ekonomisinde emek verim-
liliğinin ve ücretlerin değişme eğilimlerine dikkat çekilirken,
bu eğilimlerin son yirmibeş yıla egemen olan birikim mode-
liyle ilişkilendirilmesine çalışılmaktadır. Sekizinci (ve son) Bö-
lüm genel olarak dünya ekonomisine, özel olarak da gelişmek-
te olan ülkelere ilişkin orta vadeli sınıai gelişme kurgularının
(‘senaryo’larının) tartışılmasına ayrılmıştır. Böylece sınıai geliş-
menin “evrensel” çerçevesi ile “yerel” gelişme odakları arasın-
daki işlevsel bağın kurulması mümkün olabilecektir.

Yazının ilgi alanını daha iyi belirleyebilmek üzere aşağıdaki
hususlara da işaret edilmelidir:

(i) Yazıya egemen olan perspektif, bir *makroekonomik perspek-
tiftir* ve sektör ayrıntısı ancak büyük alt kümeler düzeyinde ve-
rilmekte, firma düzeyindeki oluşumlara çok az değinilmektedir.

(ii) Yazıdaki inceleme birimleri *ülkeler ve ülke grupları*'dır.
Dicken (1998: 60-8)'in gözlemleri doğrultusunda dünya eko-
nomisindeki egemen “üçlü” (ABD, AB ve Doğu + Güney Do-
ğu Asya)'nın ağırlığını yansıtan makro ölçek ile, ‘ince tane-
li bir mozaik’e benzeyen mikro ölçek arasında sınır-aşan sınıai
kümelenmeler ve koridorların oluşturduğu “mezo” ölçeğin yer
aldığı, dolayısıyla ara ölçekteki analiz biriminin tekil ülke eko-
nomileri yerine sınır-aşan sınıai kümelenmeler olması gerektiği
söylenbilir. Ancak bu tür sınıai kümelenmelerin Birinci Sana-
yi Devrimi'nden beri var olduğunu hatırlayarak, ekonomik fa-
liyetlerin ulusal kaygılar ve politikalarla yönlendirilmesi süre-
geldikçe, ulus-devletin ölçü ve analiz birimi olarak seçilmesini
savunabiliriz (Landes, 1998: 237)

(iii) Yazının vurgusu, *gelişmekte olan ülkeler* (GOÜ) üzerin-
dedir. Gelişmiş (merkez) ülkelerin yapısal değişimi, “çevre”
ekonomilerinin gelişimini biçimlendirdiği ve/veya belirlediği
ölçüde tartışılmıştır.

(iv) Yazı devrevi bir analizi amaçlamadığı için, ele alınan dönem, konjonktürel iniş ve çıkış evrelerine göre değil, salt takvim yıllarına göre dilimlenmiştir. Böyle bir tercihin beklenen sonucu, Bölüm 2-7’de sunulan hasıla ve verimlilik artış oranları ile yapısal değişme ölçülerinin daha az çarpıcı kırılmalar göstermesidir. Yine de söz konusu verilerin temel eğilimleri yeterince temsil ettiği söylenebilir.

(v) Yazı, esas itibarıyla, UNIDO çıkışlı verilere ve bunların birincil kaynaklarına dayandırılmış, böylece çeşitli uluslararası kuruluşlardan sağlanan bilgiler arasındaki tutarsızlık ve uyumsuzluktan bir ölçüde kaçınılmıştır. Veri derleme güçlükleri nedeniyle yazıda sunulan sayısal büyüklüklerin kesinlik taşımaktan çok, *meretebe ve eğilimi temsil eden* göstergeler olarak algılanması yerinde olur.²

2. Dünya ekonomisinde büyüme, 1970-99

Dünya ekonomisi 1970’lerden itibaren Keynesgil Altın Çağ’da (1946-73) gerçekleşenin altında ve giderek daha da yavaşlayan bir büyüme temposu tutturmuş, bu yavaşlamada dünya hasılasının çok büyük bir bölümünü üreten sanayileşmiş ülkeler belirleyici rol oynamıştır. GOÜ açısından duruma bakıldığında:

– genel bir görünüm olarak 1980’li yıllarda 1970’li yıllardan daha başarısız kaldığı, Latin Amerika, Orta Doğu ve Afrika ekonomilerindeki durgunluğun Çin ve diğer Asya ekonomilerindeki canlılıkla kısmen dengelendiği;

– 1990’lı yıllarda Afrika hariç, hemen tüm GOÜ’de büyüme performansının 1980’lere göre düzeldiği, 1980’lerdeki enflasyonist baskıların çoğunlukla kontrol altına alındığı, ancak Çin ve Asya ekonomileri dışında hemen tüm GOÜ’nün 1990’lardaki büyüme hızlarının 1950-70 dönemindekinin altında kaldığı görülmektedir (Tablo 1).³ Eskiden “sosyalist”, günümüz jargonunda “dönüşüm geçiren” sıfatlarıyla anılan Doğu Avrupa ül-

2 Bu “sakınma” uyarısı, tablolarımızdaki “Türkiye” satırları için de geçerlidir.

3 2000’li yıllara ilişkin gözlem süresinin kısalığı, gerek gelişmiş ülkeler, gerekse GOÜ için genellemelere imkân vermemektedir.

TABLO 1
Dünya Ekonomisinde Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) Artışları,
1970-2001 (yıllık ortalamalar, %)

<i>Ülke Grupları / Bölgeler</i>	<i>1970-79</i>	<i>1980-89</i>	<i>1990-99</i>	<i>2000-01</i>
Dünya	4,1	3,3	3,1	3,6
Gelişmiş ülkeler	3,3	2,9	2,6	2,5
- ABD	2,8	2,7	2,9	2,6
- Avrupa Birliği	3,2	2,2	2,1	2,5
- Japonya	5,2	3,8	1,8	0,9
- Diğer	3,2	4,5 ^a	4,1 ^a	3,6
Gelişmekte olan ülkeler	5,6 ^b	4,3	5,4	4,8
- Afrika	4,4	2,6	2,4	3,3
(Sahra'nın Güneyi)	(3,7)	(2,6)	(2,3)	(3,2)
- Asya	5,4 ^b	7,0	7,4	6,1
(Çin)	-	(9,5)	(9,7)	(7,6)
(Hindistan)	(3,2)	(6,0)	(5,6)	(4,8)
(Diğer)	(7,8) ^a	(5,1)	(5,0)	(4,0)
- Orta Doğu ve Avrupa	6,3	2,2	3,9	3,9
(Türkiye)	(5,8)	(4,2)	(3,6)	(0,4)
- Latin Amerika ve Karayipler	5,7	2,2	3,0	2,3
Dönüşüm geçiren ekonomiler	5,5 ^c	2,9	-4,1	5,8
Bilgi için:				
Kişi başına GSYİH artış oranları				
(yıllık ortalama, %)				
Gelişmiş ülkeler	1,8	2,2	1,9	1,7
Gelişmekte olan ülkeler	3,1	1,9	3,6	3,2
Dönüşüm geçiren ekonomiler	4,6	2,2	-4,1	6,1

a Dört gelişmiş Doğu Asya ekonomisini ("Kaplanlar") içerir.

b Çin hariç, "Kaplanlar".

c Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri.

Kaynak: IMF (2002, 2000, 1998, 1988a, 1988b).

keleri ve SSCB'nin çözülmesiyle oluşan ülkelerde 1980'li yıllardaki durgunluk, 1990'larda ekonomik yıkıma dönüşmüş, bu ülkelerin 1999'daki GSYİH'sı 1990'dakinin kaba bir ortalama olarak % 70'ine gerilemiştir.

Her ne kadar (1980'li yıllardaki küçük bir fark dışında) kişi başına GSYİH artış hızlarında GOÜ gelişmiş ülkelerden daha başarılı görünüyor ve böylece ülkelerarası görece gelir ve verimlilik farklarının marjinal ölçüde azaldığı izlenimi ediniliyorsa da, Tablo 1 1970'lerin başındaki eşitsiz dünya gelir bölüşümünün giderek daha da eşitsizleştiğini ima etmektedir.

Özellikle Latin Amerika, Orta Doğu ve Afrika'nın görece az, ya da en az gelişmiş ülkeleri bu yüzyılın son çeyreğini en büyük görelî (bazı ülkeler için mutlak) yoksullaşma ile kapatmak üzeredir (UNCTAD, 1997: 78-86).

1970'li yıllarda (Birinci Petrol Şoku'nun da etkisiyle) GOÜ bütünü'nün tasarruf fazlası verdiği, bu fazlanın esas itibariyle Orta Doğu'daki GOÜ'den ve yatırımlarını genel bir eğilim olarak iç tasarrufları ile paralel geliştirmeyi başaran Asya ekonomilerinden kaynaklandığı bilinmektedir (Tablo 2). Dönemin kritik boyutlardaki tasarruf açıkları Latin Amerika ve Afrika'dadır. 1980'li yıllar bu görünümü kökten değiştirmiş, kıta ölçeğinde yaygınlaşan istikrar politikası uygulamaları Latin Amerika ülkelerini daha düşük oranlı dış açıklar vermeye zorlarken, diğer bütün GOÜ gruplarının (ve bu meyanda, tatminkar bilgi edinemediğimiz “dönüşüm geçiren” ekonomilerin) dış açıkları büyümüştür.

1990'lı yıllarda GOÜ'nün tümü için tasarruf açıklarının seyri, 1980'lerdeki kıyasla çarpıcı değişikliklere uğramamıştır denilebilir. Latin Amerika'nın restore edilen “ödünç verilebilirliği” bu ülke grubundaki dış açıkların biraz daha yükselmesine imkân sağlamış, tasarruf ve yatırım başarıları giderek artan Asya ekonomilerindeki zıt olarak Latin Amerika, Orta Doğu ve özellikle Afrika 1980'lerde ortalama tasarruf ve yatırım eğilimlerinde yaşadıkları ciddi çöküşü 1990'larda telafi edememişlerdir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda bazı GOÜ'de zaman zaman borç ve dış ödeme bunalımları ile karşılaşmış olsa bile, genel bir gözlem olarak GOÜ birleşik GSYİH'sının % 1,5-2'si dolağındaki bir tasarruf açığına finanse etmenin gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorun teşkil etmediğı söylenebilir. Ancak 1990'lı yılların sonlarında bellibaşlı GOÜ ekonomilerini sarsan finansal çalkantıların ve küresel ekonomideki yavaşlamanın etkisi ile, 2000-2001'de GOÜ dış açıklarının finansmanı güçleşmiş, Asya'daki GOÜ ve “dönüşüm geçiren” ekonomiler cari fazlalar vermeye, Afrika ve Orta Doğu'daki GOÜ ise cari açıklarını ciddi ölçülerde daraltmaya zorlanmışlardır.

1980'lerden başlayarak GOÜ'ye net yıllık dış sermaye giri-

TABLO 2
Gelişmekte Olan Ülkelerde GSYİH'ya Oranlı
Ulusal Tasarruflar ve Yatırımlar, 1974-2001 (%)

<i>Ülke Grupları / Bölgeler</i>	<i>1974-81</i>	<i>1982-89</i>	<i>1990-99</i>	<i>2000-01</i>
Gelişmekte olan ülkeler				
- Tasarruf	26,6	22,7	25,8	26,3
- Yatırım	25,9	24,5	27,2	25,8
- Tasarruf fazlası	0,7	-1,8	-1,4	0,5
Afrika				
- Tasarruf	29,0	17,6	16,4	19,6
- Yatırım	31,9	22,4	20,1	20,4
- Tasarruf fazlası	-2,9	-4,8	-3,7	-0,8
Asya				
- Tasarruf	26,5	27,2	31,7	31,5
- Yatırım	25,7	28,1	32,0	29,3
- Tasarruf fazlası	0,8	-0,9	-0,3	2,2
Orta Doğu ve Avrupa'daki GOÜ				
- Tasarruf	35,4	18,0	21,5	22,0
- Yatırım	25,4	22,3	23,6	22,8
- Tasarruf fazlası	10,0	-4,3	-2,1	-0,8
Latin Amerika ve Karayipler				
- Tasarruf	20,6	19,4	18,3	17,4
- Yatırım	24,0	20,1	20,9	20,1
- Tasarruf fazlası	-3,4	-0,7	-2,6	-2,7
Dönüşüm geçiren ekonomiler				
- Tasarruf	-	-	23,8	25,3
- Yatırım	-	-	25,8	21,4
- Tasarruf fazlası	-	-	-2,0	3,9

Kaynak: UNIDO (1997: 50); IMF (2002, 2000, 1998, 1996).

şi kaba bir ortalama olarak 100 milyar dolar çevresinde dalgalanmış, 1990'ların ortalarına doğru bu akımlar 200 milyar doları aşarak 1997'de 341 milyar dolarlık zirveye ulaşmış, bundan sonra gerileyerek 2001'de 197 milyar dolar çevresine düşmüştür (Tablo 3).⁴ Öte yandan, net dış sermaye girişleri 1980'ler-

4 Net rakamlar, GOÜ'den kısmen gelişmiş ülkelere, kısmen de diğer GOÜ'ye yönelen yabancı sermaye akımlarını gölgelemektedir. 1993 itibarıyla 6 önemli Asya ekonomisinden yabancı ülkelere yapılan yatırımlar *stoku* 26 milyar dolar yakınlarında idi ve bunun % 19 - % 71 aralığında değişen bir payı sanayileşmiş ülkelere yönelmişti (UNIDO, 1996a: 65). 1999 yılında GOÜ'den GOÜ'ye yönelen doğrudan yabancı yatırımların *akım* değeri ise 70 milyar dolar çevresindedir.

TABLO 3
GOÜ'e Yönelen Net Yabancı Sermaye Yatırımları, 1970-2000
(cari fiyatlarla, milyar \$)

GOÜ Grupları	1970 ^a	1980	1990	1995	1997 ^a	2000 ^a	2001 ^b
Tüm GOÜ	2,2	5,1	25,0	90,3	172,5	166,7	168,2
Afrika, Sahranın Güneyi	0,4	-	0,9	2,2	8,2	6,7	13,6
Güney Asya	0,1	0,2	0,5	2,0	4,9	3,1	4,2
Doğu Asya ve Pasifik	0,2	1,3	11,0	53,7	65,1	52,1	48,5
(Çin)	(-)	(0,0)	(3,5)	(38,0)	(44,2)	(38,4)	(-) ^c
Avrupa ve Merkezi Asya	0,1	0,7	2,1	12,5	23,7	28,5	28,5
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	0,3	-3,3	2,8	2,1	5,1	1,2	2,6
Latin Amerika ve Karayipler	1,1	6,2	7,8	17,8	65,5	75,1	70,8
Bilgi için:							
GOÜ'ye net dış sermaye girişi (D.S.G.)	10,9	88,4	101,9	231,3	341,4	261,1	196,5
Özel kaynaklar / Toplam D.S.G., %	-	60,3	43,2	72,2	88,1	86,5	81,4
Özel kaynakların yüzdesi olarak							
- Yabancı sermaye	-	9,5	56,8	54,0	57,4	73,8	105,1
- Portföy yatırımı	-	-	8,4	13,2	16,5	7,5	11,6
- Portföy borçları	-	4,9	6,8	20,2	16,1	22,5	5,9
- Diğer ^d	-	85,6	28,0	12,6	10,0	-3,8	-22,6

a Dünya Bankası kaynaklı. Tanım ve kapsam farklılıkları dolayısıyla bu sütun diğerleriyle tam olarak karşılaştırılmaz.

b Dünya Bankası kaynaklı, tahmin.

c Kuvaylanabilir bazda veri bulunmamıştır.

d Başlıca ticari banka kredileri ile satıcı ve ihracatçı kredileri.

Kaynak: UNIDO (1997: 66-8), World Bank (1998, 2002).

den başlayarak önemli bir yapı değişikliği geçirmiş, doğrudan yabancı sermaye akımları net girişlerin en önemli bileşeni durumuna dönüşmüştür. Daha somut bir anlatım ile, 1990'da toplam 25 milyar dolar çevresindeki doğrudan yabancı sermaye girişi, 1997'de 173 milyar dolara ulaşmış, daha sonraki yıllarda ise 1997'deki mutlak düzeyini az çok korumuştur. Öte yandan, 1980'li yıllarda oransal payları pek de yüksek düzeylere erişmeyen portföy yatırımları ve portföy borçlarının önemi 1997'ye kadar tedricen artmış, ancak 1997 sonrası finansal bunalımlar ve bunların zorlaması ile daha da sıkılaştıran bankacılık standartları, söz konusu kaynak kategorilerinin net kalınmasını önemsizleştirmiştir. Özetle, 1980'lerde bir 'mayalanma' evresi yaşayan üretici sermaye ve mali sermayedeki hareketlilik, 1990'larda daha önce öngörülebilenden hızlı artmış, sermayenin uluslararasılaşması çok yüksek düzeylere erişmiş 1997 sonrasında doğrudan yabancı sermaye akımları az çok istikrarlı seyrederken, portföy yatırımları, portföy borçları ve diğer ticari özel borç kategorileri ise hem mutlak, hem de oransal olarak GOÜ dış finansmanına önemli bir katkı yapmaktan uzaklaşmışlardır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GOÜ dış finansmanında başlıca unsur haline dönüşmesi, GOÜ yönetimlerine "yabancı sermaye dostu" politikalar uygulanması yolundaki telkinlere de dayanak oluşturmuştur (World Bank, 2002: 47-9).

Ne var ki sadece ödeme açıklarını değil, teknoloji açıklarını kapatmakta da işlevsel olduğu sık sık iddia edilen üretici yabancı sermayenin ülke tercihleri başlıca Doğu Asya ve Pasifik ile Latin Amerika ülkeleri üzerinde yoğunlaşmış, Tablo 4'ten izlenebildiği gibi aralarında üç büyük Latin Amerika ülkesi ile Hong Kong, Singapur ve Malezya'nın sürekli olarak yer aldığı az sayıda ülke üretici (ve mali) sermayenin başlıca yatırım alanları olmuş, bu tercihler gelişmiş ekonomilerce sermaye hareketlerini daha da serbestleştirmeleri için diğer GOÜ'ye yapılan telkin ve baskıların gerekçelerini de oluşturmuştur. 1997/8 finansal bunalımları, bu "gözde" ülkelere giden fonların önemli bir kısmının getirilerle ilgili ciddi analizlerden çok, sürü iç-

TABLO 4
Yabancı Sermaye Girişlerinde Başta Yer Alan On Ülke ve Ortalama Girişler
(carî fiyatlarla, milyar \$)

Ev Sahibi	1970-80	Ev Sahibi	1981-90	Ev Sahibi	1991-95	Ev Sahibi	1996-2000
Ülke	Ortalaması	Ülke	Ortalaması	Ülke	Ortalaması	Ülke	Ortalaması
Brezilya	1,390	Meksika	2,442	Çin	22,534	Çin	41,852
Meksika	0,743	Singapur	2,341	Meksika	6,295	Hongkong	25,129
Singapur	0,386	Çin	1,885	Singapur	4,834	Brezilya	24,526
Malezya	0,381	Brezilya	1,662	Malezya	4,533	Meksika	12,086
Nijerya	0,219	Tayvan	1,467	Brezilya	2,477	Arjantin	11,738
Mısır	0,205	Hong Kong	1,402	Endonezya	2,344	Singapur	8,648
Endonezya	0,194	Malezya	1,105	Arjantin	2,080	Kore	6,273
Hong Kong	0,162	Mısır	0,878	Tayland	1,837	Şili	5,477
Arjantin	0,121	Tayland	0,734	Hong Kong	1,671	Malezya	5,117
Cezayir	0,120	Arjantin	0,700	Nijerya	1,349	Venezuela	3,902
Bilgi için:							
Türkiye	0,059		0,236		0,686		0,846
İlk on ülkenin toplam yabancı sermaye girişindeki payı, %	67,0		71,9		71,1		73,1

Kaynak: UNCTAD (2001, 1999); UNIDO (1996a: 63), DPT (1998).

Not: Karayiplerdeki "yatırım cennetleri"nden Bermuda ile Cayman ve Virgin Adaları bu listenin dışında bırakılmıştır.

güdü ve geçmişin yarattığı beklentiler ile yönlendirildiğini düşündürmektedir. 1997 sonrasında (Çin hariç) Doğu Asya'yı, 1999 ve sonrasında Latin Amerika'yı etkileyen ekonomik bunalımlar bu ülke gruplarının çekiciliğini törpülemiştir (Dünya Bankası, 2002: 42).

İç tasarruf ve dolayısıyla yatırım zaaflarının GOÜ'deki büyüme hızları üzerindeki olumsuz etkisi açıktır. UNIDO (1997: 7-18)'de atıfta bulunulan uygulamalı araştırmalar, gelişmiş ülkelerdekinden farklı olarak toplam faktör verimliliğindeki artışın GSYİH artışına sağladığı katkının 1/4-1/5 dolaylarında kaldığını, hızlı büyümeyi başaran GOÜ'de bile söz konusu katkı oranının 1/3-1/4'ü geçmediğini, GSYİH büyümesindeki geri kalan çok büyük payın sermaye ve emek girdilerindeki artışa atfedilebileceğini göstermiştir. Yine uygulamalı araştırmalar GSYİH büyüme oranı ile Yatırım/GSYİH oranı arasında güçlü bir korelasyonun varlığına işaret etmektedir (Levine ve Renelt, 1992; King ve Levine, 1994; Mankiw, 1995; UNIDO, 1997). Özetle GOÜ'de sürdürülebilir ve hızlı büyümenin sermaye birikimine ve yatırımlarda sermaye kullanımının etkinliğine bağlı olduğu evre henüz aşılmamıştır.⁵ İç tasarruflarını son yirmi yılda yeterli ölçüde mobilize edemeyen Türkiye için bu saptamaların önemi açıktır.

3. Dünya sınai ekonomisi, 1970-2000

Dünya imalat sanayii katma değeri (İSKD)'ndeki artış hızının genel bir eğilim olarak dünya GSYİH artış hızının altında kaldığı Tablo 1 ve 5'in karşılaştırılması ile izlenebilmektedir. Ancak bu genel görünüm, gelişmiş ülkelerdeki hakim eğilimlerin ortalamaya büyük bir ağırlıkla yansımalarının sonucudur; çünkü GOÜ'de İSKD, GSYİH'dan daha hızlı artmaya devam etmektedir.⁶

5 Bu görüşü destekleyici bir yorum için bkz. Krugman (1994b).

6 Tablo 1'deki son iki sütunda gelişmiş ülkeler grubuna katılmış bulunan dört Asya "kaplan"ı Tablo 5'teki gibi GOÜ'de mütalaa edildiği takdirde bu savı biraz daha ihtiyatla ileri sürmek gerekecektir.

Gelişmiş ülkelerde birincil üretim ve İSKD'nin GSYİH'dan daha düşük bir hızla artması, bu ülkelerde çıktı bileşimini köklü bir biçimde değiştirmiştir. G-7 ile ilgili OECD kaynaklı veriler, bu ülkelerde 1960-85 döneminde cari fiyatlarla GSYİH içinde tarımın payının 1,8-9,5 puan, sanayi sektörü payının ise 3,6-12,0 puan gerilediğini, buna karşılık hizmet sektörü yüzde payının 6,4-16,1 puan arttığını göstermektedir.⁷ Buna paralel bir gözlem, gelişmiş ülkelerde sınai istihdamın 1970'lerden bu yana sadece oransal olarak değil, çoğu kez mutlak olarak da daralmasıdır. Sınai istihdam ile sınai üretim arasındaki bağ, gelişmiş ülkelerde artık kopmuş bulunmaktadır.

GOÜ'deki görünüm, gelişmiş ülkelerdekinden çok farklıdır. Son 25 yılda görece ya da mutlak bir durgunluk yaşayan Latin Amerika ve Afrika ile hizmet sektörleri 1970'li yıllarda çok güdük kalan Çin dışındaki GOÜ ülke gruplarında İSKD/GSYİH oranı yükselmiş ve gelişmiş ülkelere yaklaştırmıştır. 1970'lerde sınai gelişmişliğin bir ölçütü sayılagelen söz konusu oran, artık sanayileşmenin göstergesi olma özelliğini yitirmiş bulunmaktadır. Bu ölçüte göre bugün ikinci kuşak Asya "kaplan"ları (Malezya, Tayland, Endonezya ve Filipinler'den oluşan ASEAN 4) pek çok Batı Avrupa ülkesinden daha çok "sanayileşmiş"lerdir (Somel, 1998). 1970'lerden bu yana gelişmiş ülkelerde gözlenen İSKD/GSYİH oranı düşüşlerinin yakın gelecekte GOÜ dünyasında da gerçekleşeceğinin işaretleri Doğu ve Güney Doğu Asya ile Latin Amerika'da belirmiştir. Öte yandan sınai gelişme ile sınai istihdam arasındaki bağ GOÜ'de epey zayıflamıştır. Sınai istihdamın İSKD'ye göre esnekliği 1950'lerden 1970'lere kadar 0,4-0,7 aralığında yer alırken, söz konusu esneklik değeri 1980'lerde ve 1990'larda çok daha düşük düzeylerde kalmıştır. Çoğunlukla emek-yoğun olan düşük teknoloji- li sektörlerdeki görece yavaş büyüme ve daha hızlı gelişen orta veya yüksek teknoloji- li sektörlerin istihdam yaratmadaki yetersizlikleri bu sonuçta etkili olmuştur (Dördüncü Bölüm'e bkz.).

7 Minimum değerler tarım için ABD ve İngiltere, sanayi için Japonya, hizmetler sektörü için Kanada'ya aittir. Maksimum değerler ise tarımda Japonya, sanayi ve hizmetler sektöründe Almanya'da gerçekleşmiştir (OECD, 1992: 10).

TABLO 5
Ülke Grupları İtibariyle İmalat Sanayii Katma Değeri Artış Hızları,
1970-2000^a

<i>Ülke Grupları / Bölgeler</i>	<i>1970-80</i>	<i>1980-90</i>	<i>1990-2000</i>
Dünya	3,6	3,1	2,8
Gelişmiş ülkeler	2,8	2,8	1,9
- Kuzey Amerika	2,3	3,1	4,4
- Batı Avrupa	2,6	1,8	1,5
- Japonya	5,2	4,8	0,6
- Doğu Avrupa ve Eski SSCB	7,1	2,6	-3,4
Gelişmekte olan ülkeler	6,9	5,1	6,4
- Afrika, Sahra'nın güneyi	2,0	3,2	2,2
- Güney Asya	4,2	7,0	6,9
- Doğu ve Güney Doğu Asya (Çin hariç)	11,5	8,9	6,1
- Çin	9,4	10,7	13,2
- Kuzey Afrika ve Orta Doğu	7,7	5,5	5,3
- Latin Amerika ve Karayipler	5,5	1,4	2,9
Bilgi için: Türkiye ^b	7,9	7,3	4,8

a 1990 sabit fiyatlarına göre hesaplanmış artış hızları.

b Hesaplar UNIDO verilerine dayandırılmıştır.

Kaynak: UNIDO (2002a, 1996b: 21; 1992: 52).

Sıraladığımız bu “stilize olaylar”, gelişmiş ülkelerin giderek sanayisizleştiği ve dolayısıyla GOÜ’de sanayileşmeye getirilmek istenen vurgunun anlamını yitirdiği argümanlarına destek olarak kullanılamaz. Gelişmiş ülkelerde sanayi, 1970’lerden bu yana köklü bir yapısal değişim geçirmekle birlikte, bu ülkelerde sanayi sektörü mutlak bir daralma göstermemektedir. Öte yandan Cohen ve Zysman (1989)’ın haklı olarak işaret ettikleri gibi sınai üretim temeli sağlam olmayan bir ülkenin gelişmiş konumunu sürdürerek bilgi ve teknoloji üretiminde önderlik savında bulunması mümkün değildir ve gelişmiş ‘merkez’in teknolojik bilgi, az gelişmiş ‘çevre’nin ise sınai mallar ürettiği bir uluslararası işbölümü soyutlaması bir fanteziden ibarettir. GSYİH ve İSKD artış hızları arasındaki güçlü korelasyon da sınai üretimin 21. yüzyılda ekonomik büyümenin “motoru” olarak yine kilit önem taşıyacağına bir başka işareti olarak algılanmalıdır (UNIDO, 1997: 11; 2002b: 11).

TABLO 6
İmalat Sanayii Katma Değerinin GSYİH İçindeki Payı,
1970-99 (%)^a

<i>Ülke Grupları / Bölgeler</i>	<i>1970</i>	<i>1980</i>	<i>1990</i>	<i>1995^b</i>	<i>1999^c</i>
Dünya	28,3	25,8	23,0	21,9	22,1
Gelişmiş ülkeler	30,6	28,1	23,7	21,5	21,3
- Kuzey Amerika	24,8	21,5	18,5	17,5	16,3
- Batı Avrupa	30,5	27,1	23,9	21,7	20,6
- Japonya	36,0	29,2	29,1	22,1	20,7
- Doğu Avrupa ve Eski SSCB	41,3	43,9	36,6	27,7	29,2
Gelişmekte olan ülkeler	20,2	20,9	21,9	22,5	22,0
- Afrika, Sahra'nın güneyi	10,3	10,1	9,5	9,3	9,6
- Güney Asya	12,7	14,8	15,4	18,5	16,6
- Doğu ve Güney Doğu Asya (Çin hariç)	19,1	22,9	26,6	26,3	27,1
- Çin	b.y.	38,4	31,5	37,4	37,5
- Kuzey Afrika ve Orta Doğu	12,5	8,2	13,1	16,4	17,0
- Latin Amerika ve Karayipler	23,7	24,6	23,1	21,1	20,6
Bilgi için: Türkiye ^b	15,3	17,2	18,0	22,6	22,9

a Cari fiyatlar ve dolar kurları üzerinden hesaplanmış yüzde paylar.

b UNIDO (2002a, 1997) verileri birlikte kullanılarak hesaplanmıştır.

c Geçici.

Kaynak: UNIDO (2002a: 39-43; 1997, 1996a: 21).

Tablo 5-6'daki veriler, 20. yüzyılın son çeyreğinde sanayiin küresel ölçekte yaygınlaşması ve gerçekten uluslararası bir sınai ekonomiye gidişin başlangıcı gibi görünebilir ve ima ettiği gelir, refah ve yaşam standardı yükselmeleri ile toplumsal binleşme ve artan işgücü hareketliliği açılarından olumlu karşılabilir. Nitekim 1970'de dünya İSKD'sinin sadece % 12'sini üreten GOÜ'nün 1998'de bu payı % 23 dolaylarına yükseltmiş olması ilk bakışta umut vericidir. Ancak söz konusu payların coğrafi dağılımı, gelişmenin tıpkı 1960'larda ve 1970'lerde olduğu gibi, eşitsiz olduğunu göstermektedir. Dengesiz bir sınai coğrafya geliştirmenin risklerini kabul ederek hızla sanayileşen Çin ile birinci ve ikinci kuşak Asya 'kaplanları' dışında dünya sınai gelişmesinden artan pay alan ülke grubu yok gibidir. Örneğin, Latin Amerika, Orta Doğu ve Güney Asya'nın dünya sınai ekonomisindeki görece paylarında kayda değer bir iyileşme